

Vooster, kaadervärk ja Jeekimi org

Lubasin Raadiolehes huvitavaid sõnaseletusi. Sõnaseletusi jah, aga kui võrd need vanad saksa keele jäljed huvi pakuvad, selle eest ei oska ise vastutada.

Kui mitte mujalt, siis Oskar Lutsu juttudest on tuttav sõna *vooster*. Me leiame selle ka õigekeelsussõnaraamatutest. Nelikümmend üks aastat tagasi on seletatud, et *vooster* tähendab laiskvorsti; kaheksateist aastat tagasi on ta olnud 'ümberhulkuja või laisk inimene'; möödunud aasta numbriga õigekeelsussõnastik ütleb, et *vooster* on looder või logask. Kui *voostri*, sellele sõnale, lihtsalt otsa vaadata, siis ta võib tunduda nõndanimetatud deskriptiivina, tähendab sellisena, mis oma kõlaga või kõlaseostega passib logelejat tähendama. *Voostri* kõla meenutaks nagu vorsti ja looderdamist ühtekokku. Sõna päritolu on tegelikult hoopis teine ja needsamad õigekeelsussõnastikud juhatavad ise otsa kätte. See loodri või laiskvorsti tähendus on sõnastikes esitatud teisel kohal, sekundaarsena, kuna esikohal on *voostri* tähenduseks antud 'linnukoer'. Ja edasi on juba kõik lihtne ja läbipaistev. Ülesoo Tootside koer oli samuti *vooster*. Lööme siiski kinnituseks lahti veel möödunud sajandil ilmunud Wiedemanni eesti-saksa sõnastiku, ja siit ei jää enam mingit kahtlust, kust *vooster* pärit on. Kõigepealt leidub siin *voostri* kõrval variant *voorster* ja esmane vaste on saksa *Vorsteherhund*, mis tõesti tähendab linnukoera ehk veel nõndanimetatud seisukoera. *Vorsteher* on täht-tähelt ees- või etteseisja, see, kes eespool või kellegi ees seisab, ja see koer on niisugune, et otsib linna üles ja jääb siis nagu tikk (või õieti nagu neli tikku) paigale. Sellest siis kütt märkab, kus saak on. Niisiis *vooster* on üks jahikoer.

Nüüd üks inimest ole ennegi koeraks nimetatud – alates koerast poisist, kes teeb karutükke, ja lõpetades emase koera või hundi tiitlitega säherduse naisterahva jaoks, kellest halvasti räägitakse. *Vooster* inimesega seoses on selle poolest huvitav, et tema tähenduslaeng on jagunenud kaheks vastupidiseks pooleks. Öelda inimese kohta koer on üldiselt halvustav, ja kui sõna kõla meenutab mingil viisil venimist ja loodrit, siis ongi sellega juba nii-ütelda spetsialiseeritud halvustav tähendus valmis. Aga jahikoeral on ju ometi ka häid omadusi, ta on üks nutikas ja terane loom, ja Wiedemanni sõnaraamat kajastab muu hulgas ülekannet inimesele ka nende omaduste põhjal. Nimelt kui öeldi, et poiss on *vooster õppimise peale*, siis see ei tähendanud, et poiss oli laisk või tegi koolis koerust, vaid hoopis vastupidi, et ta oli terane või hoolas või himukas õppima. Muide jah, keegi hambamees on püüdnud asja nii seletada, nagu *vooster* tähendakski Wiedemannil õpihimulist. See on muidugi nali, aga keeleminutid on meil nüüd ikka tõsised minutid, nagu me sügisel kokku leppisime. Kui Ats

või Jüts on spikerdamise peale mihkel, ega sellepärast siis veel *mihkel* ei tähenda spikerdajat. Ja mina tunnen näiteks üht õpetajat, kes on vooster spikrite püüdmise peale. Gunnar Hololei on vooster raadios rääkima.

Järgmiseks üks paras mnemoturniiri küsimus: mis ühist on dollaril ja jefiimokil? Küsijat muidugi ei rahulda vastus, et mõlemad on rahad. Dollar on rahaühikuks Ameerika Ühendriikides, Kanadas, Austraalias, Etioopias ja vist veel kuskil. *Ефимок* on hõbemündi nimetusena tuntud seitsmeteistkümnenda sajandi vene elust. Neid jefiimokeid müntis XVII sajandi keskpaiku ka Moskva riigikassa. Kui nüüd ütlen, et asja taga seisab isikunimi *Joakim*, siis te panete pooled otsad juba kokku. *Ефим* on küll vene rahvapärane variant eeskätt nimest *Euthemios*, aga ta on segistunud *Еким*'iga, mis on *Иоаким*'i variant. Maagimäestiku Tšehhoslovakkia poolel on üks väike linn nimega *Jáchimov*, saksa traditsioonis *Joachimstal* ehk rahvasuus lühendatult *'s Tal*; sõna *Tal* seal lõpus tähendab orgu, peame selle meeles: *Tal* on org. Kuuteistkümnenda sajandi algul rajati *Jáchimovis* hõbedakaevandus ja hakati müntima üht hõberaha, mida nimetati selle koha järgi *Joachimstaler*, siis „Joachimstali” või „Juhkentali oma”, ja varsti nimetatigi teda lihtsalt *Taler*. See on seesama *Taler*, mis on tuntud ka eesti pärimusest taalri või taaldri või taadri nime all. „Kalevipojas” loeb Soome sepp mõõga hinda: „... Sada säilitist nisuda, Poolteist paari odrateri, Rohke laeva rukkisida, Tuhat vana taalerida ..” Poola taalrinimetuses säilis Joakimi nimi, siis *joachymik* on see taaler, ja selle eeskujul saadi vene *ефимок*. Teiselt poolt läks *Taler* alamsaksa ja hollandi keele kaudu inglise keelde ja jõudis sinna kujul *dollar*.

Aga jälle tuleb meile ette üks Oskar Lutsu sõna: *jeekim*. *Jeekim* pole ju midagi muud kui *Jekim* või *Jefim* või *Joakim*. Nii et kui tahame oma rahanimetuste loo lõpetada mälulausega, mis asja hästi meelde jätab, siis võime ütelda, et „dollar on sündinud Jeekimi orus”.

Kunagi tuli jutuks Ilmar Pärtelpojaga, selle majandusküberneetikuga, kust võiks olla pärit nii tarvilik sõna eesti keeles kui *kaadervärk*. Ega ma ei tee nalja, et tarvilik sõna. Heakene küll, *kaadervärk* on säärane kõnekeelemaiguline, tõsisel kirjatükis ei ole tal meie arvates kohta, aga võtke ja katsuge leida üks tõsine ja range kirjakeelesõna, mis väljendaks sedasama. Te lihtsalt ei leia.

Kaadervärgi seletusele sattusin päris juhuslikult. Ajasin hoopis *kadakasaksa* jälgi ja *kaadervärk* juhtus silma, sest et algustähed on samad. Jah, juba ammu on küsitud, mispärast just *kadakas*, see ilus ja visa ja tervisliku lõhnaga puu, mille suitsugi on kasutatud tõveidude kaotamiseks – miks just see sai nimetuseks omaaegsetele poolsakstele, nendele, kes sakslased ei olnud, aga kangesti olla tahtsid. Teate, ei ole päris viimse pulgani kindel, aga ei ole ka

sugugi võimatu, et kadakasaksu ei püütudki nimetada kadakapuu omaduste järgi, vaid et *kadakasaks* on nõndanimetatud rahvaetümoloogia, see on võõra sõna kõla jäljendamine omakeelse sõnaga. No näiteks *suupiste* tuleb saksa sõnast *Zubiß*, mis täht-tähelt võttes ei tähenda ülepea mitte suhupistmist, vaid hoopis juurdehammustamist. Aga kõla on selline: *Zubiß* – suupiste. Selle sõna, mille jäljendus võiks olla *kadakasaks*, leiame omaaegsest segarahvastikuga linna olustikust. Kõigepealt oli seal alamsaksa sõna *Kate*, mis tähendab hütiti, väikest maja, isegi suuremat, kuid nii-ütelda paljast või pelka maja, siis mitte sellist jõukuri oma, millel on hoov ja kõrvalhooned. Kes inglise keelt teab: samast tüvest on *cottage* väikese maamaja või suvila tähenduses. Kui nüüd hütt oli *Kate*, siis hüttnik, see, kes hütis või väheldases majas elas, oli *Katensasse*; kuulake seda kõla: *Katensasse*. Siit ei ole *kadakasaksani* palju maad. Ainult küsimus on, kuidas tähendus sobiks. Sobib seegi, sest just omaaegne väikemajaomanik, käsitöölaine või kes ta oli, ei olnud saksa soost suurte silmis midagi, aga püüdis kangesti midagi olla. Sellest siis säärane armetu, tehtud saksikus sigines. Muide, sellest *Katensasse*'st on ilukirjanduses esinenud veel üks eestistatud variant, nimelt *katersass*, samuti kadakasaksa tähenduses.

Ah, meil jäi ju *kaadervärk* pooleli. *Kaadervärgiga* on niimoodi, et *Gatter* on jällegi saksa sõna, mis tähendab võret, ja *Gatterwerk* on siis „võrevärk”, mingi võrestik. Omaaegses Baltikumi lohakamas või õieti alamsaksamaigulises kõnes on seda öeldud veel õige pehmelt *Gadderwerk* – ja edasi jääb meil ainult küsida, kuskohal sellised sõrestikud siis olid, mis *kaadervärgi* sõna eesti keelde tõid. Küllap neid oli mõnesuguseid, me mainime praegu ainult ühte liiki. Eks te tea Hollandi veskit. Mitte sellist pukktuulikut nagu vabaõhumuuseumis, vaid suurt kõva kiviehitist, neli tiiba otsas. Hollandi tuulikute külge käis midagi võrelise rõdu taolist ja pole vist väga vale oletada, et too veskirõdu oligi kõige silmatorkavam *kaadervärk*, mida meie vanaisad oma tööteel nägid.

Nii. Ja nüüd te küsite siis, miks keeleminutites enam ei räägita õigekeelsusest. Puhja naljad ja läti keelest laenatud sõnad ja täna tagatippu kaadervärgid. Kuhu jääb siis vigade materdamine, kuhu jäävad uued sõnad? Vastuseks on üks vana naljand. Vaadake, poiss tõinas hirmsasti, aga äkki jäi vait. Emal hea meel: „Näe, meie pai poisu ei nutagi enam!” Poiss vahib altkulmu ja kiidab: „Puhkan, puhkan, hakkan aga jälle!”

26.02.1978